

ETIKA V INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI

Jitka Hurych
Northern Illinois University, USA
e-mail: c60jxh1@wpo.cso.niu.edu

Úvod

Není pochyb o tom, že se nacházíme v době převratných technologických a společenských změn. Vývoj digitálních technologií určených k vytváření, zpracování, šíření a užívání informací závažně přispěl ke vzniku nové informační společnosti. Někteří vizionáři vidí novou informační společnost jakožto panaceu (všelák) na vyřešení světových problémů a na vybudování lepšího světa, zatímco jiní vyjadřují obavy z nebezpečí, které nové technologie mohou s sebou přinést, a z jejich negativního vlivu na lidskou společnost. Je zřejmé, že informační technologie jsou pouze nástrojem, kterého lze použít k dobrým či špatným účelům. Přitom však je nutno si uvědomit, že tzv. „informační revoluce“ si žádá vážnou diskusi o etických hodnotách a principech a případně také vypracování nových etických zákonů či norem pro zacházení s informačními technologiemi a s informacemi jako takovými.

Hesla „Informace znamenají moc“ a „Kdo má informace, má moc“ znějí už téměř jako fráze, avšak přitom je jasné, že přístup k informacím často umožňuje ovládat myšlení jiných lidí. Bez etiky, kterou Bernier příhodně definuje jako „vědu společenského přežití“ (the science of social survival), mohou být informace zneužity k manipulaci s lidmi dokonce proti jejich vůli a často v protikladu k jejich zdravému úsudku (Bernier, s. 211).

Můj článek se zabývá některými etickými problémy a dilematy, které se týkají informací a jsou aktuální nejen v přítomnosti, ale se kterými se společnost bude muset vyrovnávat i v budoucnosti.

Informační společnost

Na prahu informační společnosti, v níž se internet stává univerzálním médiem pro šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání a organizaci informací, si začínáme uvědomovat, že informační technologie ovlivňují všechny aspekty našeho života, dokonce možná i způsob našeho myšlení. Je zřejmé, že internet vytvořil nové podmínky pro vzájemnou komunikaci mezi lidmi. Současný filozof Rafael Capurro, jemuž se dostalo vzdělání v zemích Jižní Ameriky a který působí v Německu, vyjádřil poněkud poeticky jisté znepokojení nad tímto vývojem: „Naše nestálá a rozporuplná lidská podstata si hledá svůj domov na internetu. Znepokojivá rozptýlenost lidské existence prosvítá průhledným soumrakem digitálního světa. Výsledkem je tajuplné médium a globální síť, kde domovské stránky (homepages) poskytují pouze nespolehlivé obydlí“ (Capurro, s. 269). Capurro se dále obává toho, že základní lidské vztahy, které se normálně často uskutečňují sdělováním „tváří v tvář“ (face to face) ve světě reálném, jsou nahrazovány nepřímou komunikací přes tzv. „interface“ ve světě virtuálním. Capur-

ro cituje současného německého filozofa Jürgena Habermase, který popsal internet jakožto „zdegenerovaný veřejný prostor plný představ o virtuálních realitách“ (Capurro, s. 265). Capurrovy obavy o osud nové informační společnosti zaznívají i z jeho jiných vizionářských proklamací, jako např.: „V informační společnosti je otázka bytí podmíněna digitalizací“, „To, co nelze digitalizovat, není reálné“ a konečně „Být znamená být v digitální podobě“. Capurro sice oceňuje užitečnost kybernetického prostoru (cyberspace), avšak zároveň je mu jasné, že tento nový svět není zdaleka panaceou pro lidstvo. Vyjadřuje to takto: „Kybernetický prostor není přípravou k nějaké nové kybernetické řeholi vyšších digitálních bytostí ani místem, kde lidstvo dosáhne vyššího stupně moudrosti, přestože umožňuje nové způsoby vzájemných společenských vztahů, jakož i výměnu vědomostí dosud neznámými způsoby“ (Capurro, s. 268). V podstatě totéž říká jiný autor: „Informace a informační systémy přinášejí užitek jak jednotlivcům, tak i celé společnosti, ale také vynášejí na povrch nové společenské problémy, které bude třeba řešit, jako např. cenzuru, konflikt různých zájmů, porušování práva na soukromí a nerovnost přístupu k informacím. Všechny tyto problémy mají etické dimenze“ (Mason, s. 681).

Etika

Etika a etické principy jsou často definovány mnoha různými způsoby. Např. Bernier hovoří o etice ve smyslu „společenského přežití“ či „přežití ve společnosti“ (social survival). Prohlašuje: „To, co je etické, zaručuje přežití jak jedinců, tak i celých civilizací, kultur a komunit“ (Bernier, s. 211). Severson definuje etiku jakožto „průvodce morálkou, vnášejícího disciplínu do morálního života“ (Severson, s. 8).

Bernier potvrzuje, že znalost (knowledge) dává lidem moc jak vytvářet, tak i zachovávat civilizaci, ale zároveň varuje: „Znalost bez etiky dává jedincům moc manipulovat jinými proti jejich vůli a často proti jejich zdravému rozumu“ (Bernier, s. 211). Jak jednotliví lidé, tak i celé instituce a společnosti potřebují nějaký druh morálního systému a nějaké morální principy, které by řídily jejich rozhodování a jejich akce. Není možno se spoléhat na samotný právní systém, protože zákony nenahrazují ani nemohou nahradit morálku. Zdá se, že autoři, kteří se zamýšlejí nad etikou ve vztahu k nové informační společnosti (např. Froehlich, Severson a jiní), se shodují na tom, že je třeba řešit problémy v následujících oblastech:

1. respekt k intelektuálnímu vlastnictví (copyright) versus svobodný a rovnoprávný přístup k informacím pro všechny,
2. respekt k soukromí uživatelů dat a informací versus potřeby státu a různých agentur získat osobní data občanů,
3. princip srozumitelné, přesné a pravdivé reprezentace dat a informací,
4. princip nepoškozování, nezneužívání a nefalzifikování dat a informací.

Intelektuální vlastnictví a autorské právo

V demokratické společnosti je nesmírně důležité, aby všichni občané měli volný přístup k informacím a svobodný přístup k informacím. Avšak stejně tak důležité je chránit intelektuální vlastnictví jednotlivců. Znamená to ochra-

nu vlastnictví děl vyjadřujících unikátní myšlenky autorů, kteří mají právo na finanční kompenzaci za svou tvůrčí práci. Aby tvůrčí díla nemohla být nelegálně reprodukována bez svolení jejich autorů, byly ustanoveny zákony na ochranu autorského práva. Ve Spojených státech existuje právní výjimka z tohoto zákona potvrzujícího exkluzivní práva držitelů (tzv. copyright) – je to koncept tzv. „fair use“. Fair use povoluje omezené užívání a reprodukování těchto děl bez svolení držitelů autorského práva ke vzdělávacím účelům, jako jsou např. studium a výzkum na vysokých školách; tedy v případě neziskových činností.

V elektronickém světě je velmi těžké a často i zcela nemožné plně zajistit autorské právo, protože internet umožňuje a dokonce usnadňuje mnohonásobnou a simultánní reprodukci dat a informací bez povolení a bez finanční úhrady. Navíc je autorské právo problémem globálních rozměrů, protože je interpretováno různým způsobem v různých zemích a různých kulturách. Některé národy považují všechna díla, včetně děl tvůrčích, za vlastnictví celé společnosti. Právnička Georgia Harper prohlásila na nedávné přednášce: „Rádi bychom měli jasnou a jednoznačnou odpověď na tento problém, avšak nyní v kybernetickém prostoru (cyberspace), více než kdykoli jindy, máme k jasné a jednoznačné odpovědi velmi daleko. Vypadá to v něm jako na území s přerušovanými hranicemi“ (Harper, s. 1).

Právo na soukromí

Právo na nezasahování do soukromí je v americké společnosti ceněno jako jedno z nejdůležitějších lidských práv. Dokonce i univerzální Deklarace lidských práv (článek 12) prohlašuje: „Žádný člověk by neměl být vystaven svévolnému zasahování do svého soukromí, rodiny, místa bydliště nebo korespondence. Každý má právo na právní ochranu proti takovému zásahu či útoku“. Ochrana soukromí je tak považována za jedno ze základních práv a za charakteristický rys osobní svobody. Zjednodušeně by se to dalo definovat jako „nechat každého člověka na pokoji.“ Rotenberg (Rotenberg, s. 153–154) vymezuje následující tři oblasti týkající se soukromí informací:

1. důvěrnost – jistota, že informace může být sdělována mezi dvěma účastníky bez toho, aniž by byla odhalena nepovolanému,
2. anonymita – právo jednotlivce na rozhodnutí, zda odhalit vlastní identitu při sdělování informací,
3. ochrana dat – princip týkající se sběru, užívání a případného zveřejnění osobních dat a informací.

Ochrana soukromí jednotlivce by měla být jedním z hlavních cílů komunikační sítě. Je však těžké najít pravou rovnováhu mezi ochranou soukromí jednotlivce a uspokojením informačních potřeb společnosti. Je to těžké zejména v informační společnosti, protože moderních technologií lze velmi účinně využívat ke sběru informací o jednotlivcích, o jejich činnosti, způsobech a chování. Firmy, které se zabývají průzkumem trhu, pojišťovací agentury, banky a obchody hromadí data a informace, aby mohly účinněji nabízet a dodávat své služby, avšak jejich metody často nešetřně zasahují do osobního života občanů. Dokonce i Hawkins z laboratoře americké firmy Bell přiznává, že vývoj nových informačních produktů a technologií je řízen více tržními zájmy než individuálními potřebami. Bruen považuje tzv. Human Geno-

me Project (HUGO – Projekt mapování lidského genu) za nejdůležitější přelom lidského poznání a zároveň varuje, že pochopení tajemství lidského života, tj. DNA lidských genomů, představuje zatím největší nebezpečí pro osobní soukromí každého člověka, ne-li jeho naprostý konec. V nedaleké budoucnosti bude nejen velmi snadné, ale dokonce i ekonomicky výhodné ukládat do elektronické paměti i ty nejintimnější informace o jedincích a taktéž je podle potřeby vyhledávat. K zásahům do osobního soukromí dochází také někdy u firem, které užívají tzv. „elektronické špehování“ (electronic surveillance) zaměstnanců k analýze jejich pracovních návyků a k měření jejich produktivity práce nahlážením do e-mailových zpráv. Motto nejmocnější americké firmy Microsoft na vývoj softwaru je „Informace na špičce prstů“, avšak dokonce i Bill Gates, zakladatel této firmy, varuje: „Musíme si dávat pozor na to, jaké informace a čí prsty to jsou“. Právo na osobní soukromí je pravděpodobně jedním z nejzávažnějších etických problémů, které přináší informační technologie, a to proto, že osobní data a informace mohou být zneužívány k ohrožení, poškození či dokonce záměrnému ublížení jednotlivcům. Jsou ovšem výjimečné případy, jako terorismus nebo jiná zločinná činnost, zvláště pornografie zneužívající děti, kde jisté omezení osobní svobody a dokonce i zásahy do soukromí jsou oprávněné. Je zřejmé, že otázku zajištění soukromí jednotlivce v elektronickém světě není možné řešit pouhou technologií, jakou je např. kódování (encryption). K řešení tohoto problému je třeba vyvinout a aplikovat národní a mezinárodní právní normy.

Přesnost informací

V informační společnosti budou lidé stále více spoléhat na přesné informace, protože rozhodování jak o jejich vlastním životě, tak i o životech jiných bude záviset na dostupnosti informací více než kdykoli předtím. Chybné informace mohou znamenat mnoho škod a někdy dokonce i tragické následky. Všichni ti, kteří jsou zodpovědní za vytváření informačních systémů, by měli být povinni zajistit, aby informace byly jasné, stručné, včasné, relevantní, přesné a úplné. Přesnost a věrohodnost informací je tedy také etickou záležitostí. Je na uživatelích, aby posoudili pravdivost, užitečnost, relevanci a hodnotu nalezené informace. V elektronickém světě je nesmírně důležité zachovat neporušenost dat, protože je velmi snadné udělat chybu nebo dokonce falzifikovat. Je tedy nezbytně nutné, aby se uživatelé naučili ze záplavy všech dostupných informací vybrat a kriticky posoudit ty, které jsou relevantní. Informační pracovníci a knihovníci tak nacházejí novou příležitost ke vzdělávání uživatelů a také k výběru, třídění a klasifikaci informací. Bez profesionálního výběru uživatelé zjišťují, že internet je plný neužitečných dat a často těžko použitelných informací. Jak někdo výstižně prohlásil: „Příliš často to, co vypadá jako informace, je jen reklama na informace“. Wengert nás ujišťuje, že potřebujeme profesionály, „kteří budou schopni vyhledat, zrevidovat a zorganizovat všechn ten materiál, který stále více zaplavuje uživatele v příbojových vlnách“ (Wengert, s. 487). Od knihovníků a ostatních informačních expertů se očekává, že zformují všechna elektronická data do podoby použitelných informací. Navíc se od nich čeká, že budou uživatelům i nadále pomáhat najít ty nejhodnější a nejpresnější informace.

Přístup k informacím

Přístup k informacím znamená přístup ke znalostem, k vědění a ke vzdělání. Autoři, kteří se zabývají tématem informační spravedlnosti (např. Froehlich), často mluví o nerovnováze jak mezi jednotlivci, tak i celými národy, které jsou bohaté na informace, a těmi, které jsou na informace chudé. Upozorňují také na tzv. digitální rozhraní (digital divide) a na informační, a tedy i ekonomickou závislost rozvojových zemí na zemích rozvinutých. Problém přístupu k informacím, a tedy i ke znalostem a vědění, není jen problémem technologií a nedá se vyřešit pouze technologickou cestou. Jak říká Nenon: „Lidé, kteří nejsou schopni číst a rozumět informacím v prostředí tisku, nebudou schopni číst a rozumět informacím ani v prostředí Webu“ (Nenon, s. 303). Je to vlastně otázka sociální spravedlnosti a zároveň také otázka přístupu ke vzdělání.

Problém elektronické kriminality

V této době elektronického pokroku je nejen možné, ale i velmi snadné, zneužívat počítačů k manipulaci a padělání dat a softwarových produktů, k rozšiřování virových infekcí a poškozování celých programů a systémů. Počítačů a jiných elektronických médií je také možno zneužívat k šíření pornografie, rasové, politické a náboženské nenávisti, obtěžujících e-mailových nabídek a také k porušování bezpečnostních systémů a k jiným závažným přestupkům. Nejzávažnějším etickým problémem je rozpor mezi ochranou jednotlivých transakcí a nebezpečím, že se společnost stane společností špehující své občany. Capurro věří, že je možné vytvořit systém vzájemného respektu a morálních zásad, ve kterém lidé budou moci komunikovat bez ohledu na hranice území a kultur. Prohlašuje: „Kybernetický prostor (cyberspace) by se mohl stát místem vzájemného rozvoje a spolupráce mezi komunitami po celém světě. Decentralizovaný a interaktivní charakter internetu by mohl sloužit k vývoji nové světové společnosti, odlišné od té, kterou pomohly vytvořit masové sdělovací prostředky dvacátého století“ (Capurro, s. 275). Zní to sice obdivuhodně, ale vypadá to spíš jako popis nějaké imaginární utopické společnosti nežli popis našeho vlastního světa terorismu, etnické a náboženské nenávisti a válek. Hauptmanova odpověď Capurrovi a jeho vlastní řešení toho, jak předejít barbarským škodám na internetu, zní mnohem realističtější a praktičtější. Hauptman je přesvědčen, že etické zábrany samy o sobě nejsou dostatečně adekvátní k tomu, aby mohly zamezit škodícím aktivitám v kybernetickém prostoru, zvláště když lidé nejsou ochotni dodržovat vzájemně přijatá etická pravidla. Hauptman věří v účinné technologické bariéry a tvrdé tresty pro ty, kteří úmyslně škodí. Věřící také, že strach z civilního či trestního stíhání pomáhá tam, kde „svědomí selhává“ (Hauptman, s. 440).

Závěr

Na závěr je třeba zdůraznit, že všechny tyto etické problémy budou ještě naléhavější v budoucnosti, kdy se bude i nadále informační společnost potýkat se zásahy do bezpečnostních systémů, s počítačovými virovými nákazami, s cenzurou, se zásahy do osobního soukromí, s přístupem dětí na internet atd.

Bude nutné formulovat nové etické zásady a vyvinout nové principy, které se budou zabývat tvorbou, distribucí a užíváním informací. Cílem každé společnosti by měla být zásada, že pokrok v informační technologii má chránit a posilovat lidské hodnoty a ne je poškozovat a ničit. Většina etických problémů, které se vztahují ke světu informací, jako jsou např. volný a rovnoprávný přístup, ochrana soukromí a důvěryhodnosti dat, přesnost a neporušenost dat, ochrana autorského práva, problém cenzury a problém kriminality v kybernetickém prostoru, jsou globálního charakteru a měly by být proto řešeny na mezinárodní úrovni.

Již v roce 1984 Australan Alasdair MacIntyre napsal následující slova, která znějí v této době naléhavěji než kdykoli jindy: „Na tomto stupni vývoje nejvíce záleží na tom, aby byly vytvořeny místní komunity, ve kterých občanská disciplína a intelektuální a morální život přetrvávají temné období, které nás začíná obklopotvat“ (MacIntyre, s. 263).

Zdá se, že diskuse o informační etice jsou nesmírně důležité právě v zemích s vývojovou tržní ekonomikou a demokratickým systémem vlády. Je zřejmé, že etická řešení nelze importovat či vnucovat z jedné země do druhé, avšak o všech těchto etických otázkách a principech by národy měly mezi sebou diskutovat, protože jejich řešení je faktorem přispívajícím k vytváření občanské společnosti a k zachování civilizace.

Použitá literatura:

BERNIER, Charles. Ethics of Knowing. *Journal of the American Society for Information Science*, May 1985, vol. 36, no. 2, p. 211–212.

BRUEN, Robert. Preparing for the End of Privacy. The Basis for a New Ethics : Electronic Information and the Human Genome Project. In POURCIOUS, L. J. *Ethics and Electronic Information in the twenty-first Century*. West Lafayette : Purdue University Press, 1999, p. 151–164.

CAPURRO, Rafael. Ethical Challenges of the Information Society in the 21st Century. *The International Information and Library Review*, Sept./Dec. 2000, vol. 32, no. 2, p. 257–276.

FROEHLICH, Thomas J. Library and Information Professions. In BECKER, L. C. *Encyclopedia of Ethics*, vol. 2. New York : Garland Publishing, 1992. ISBN 0–815–30403–X

GATES, Bill. Privacy : Who Should Know What About Whom? *Guardian*, 1995, vol. 36, September 14, p. 7.

HARPER, Georgia. *Fair Use of Copyrighted Materials* [online]. November 2002. Dostupné z WWW: <<http://www.utsystem.edu/ogc/intellectualproperty/copy-pol2.htm>>.

HAUPTMAN, Robert. Technological Implementations and Ethical Failures. *Library Trends*, 2001, vol. 49, no. 3, p. 433–440.

Valuation, Inadequacy and Linguistic Imperialism. *The International Information and Library Review*, Sept./Dec. 2000, vol. 32, no. 2, p. 292–293.

HAWKINS, Donald T. The Commodity Nature of Information. *Online*, January 1987, vol. 11, no. 1, p. 67–70.

MacINTYRE, Alasdair. *After Virtue : A Study in Moral Theory*. 2nd ed. Notre Dame : Notre Dame University Press, 1997. 320 s. ISBN 0–268–00611–3

MASON, Richard O. Information Management. In CHADWICK, Ruth F. *Encyclopedia of Applied Ethics*. San Diego : Academic Press, 1998. ISBN 0122270657

NENON, Tom. Maintaining Productive Tensions : Comments on Rafael Capurro's 'Ethical Challenges of the Information Society in the 21st Century'. *The International Information and Library Review*, June 2000, vol. 32, no. 2, p. 297–303.

ROGERSON, Simon. Computer and information ethics. In CHADWICK, Ruth F. *The Concise encyclopedia of the ethics of new technologies*. San Diego : Academic Press, 1998. ISBN 0121663558

